

ПОСТ-КРАЇНИ (5): ПИТАННЯ ПЛАГІАТУ

ОЛЬГА БУРУКІНА

Плагіат у науковому дискурсі: good will чи еквілібріум?

OLGA BURUKINA

Plagiarism in the Scholarly Discourse: Good Will or Equilibrium?

The article is a reflection on the acute problem of plagiarism in Russia. The author analyses the notion of plagiarism, its essential criteria, as well as the problems of Civil Law responsibility. The struggle against plagiarism is depicted as a sometimes contradictory process, which may turn into a which-hunt unless it is based on precise criteria and thorough responsibility of both sides. The task for the future includes still more accurate work on the criteria, determination of kinds of plagiarism and their classification, and standardization of possible punitive sanctions.

Вступ

Проблема плагіату сягає своїм корінням далекого минулого людства, і можна стверджувати, що зі зміною моралі суспільства змінювалося і ставлення до плагіату. Аналізуючи праці сучасних дослідників, присвячені феномену плагіату, можна висувати, що на сьогодні існують три різновиди плагіату: *плагіат художній*, що не має чітких критеріїв і тому його важко довести, *плагіат комерційний*, що процвітає, а тому, ймовірно, захищений юридично, заснований на торгівлі безпідставно присвоєними художніми, науковими та іншими творами, і *плагіат науковий*, який дозволяє особам, котрі не є дослідниками, успішно мімікрувати під них, поступово досягаючи поставлених у науковій кар'єрі цілей.

Перед тим як аналізувати визначення поняття «плагіат», звернімося до етимологічної довідки, яка допоможе зрозуміти глибину концепта, охопленого словом *плагіат*, і його оригінальну етичну складову. Російське (*і українське — Прим. пер.*) слово плагіат, ймовірно, було запозичене з французької або німецької мови: нім. Plagiat (XVII–XVIII ст.)¹; або франц. plagiat від народнолат. plagiātus — «грабунок», plagiāre — «грабувати», plagiūm — «крадіжка», що походить від грец. πλάγιος — «упо-перек, навскоси», πλάγιον ἄγειν τινά — «забирати силою»²; плагіатор — через нім. Plagiator або безпосередньо з лат. plagiator³.

Найповніше визначення плагіату, на наш погляд, містить словник Ушакова:

ПЛАГІАТ, плагиату, чол. (від лат. *plagium*, початково крадіжка і продаж чужих рабів) (книж., юр.) — незаконне опублікування чужого твору або його частини під своїм іменем; видавання чужої праці (художньої, наукової) за власний твір⁴.

Можна трохи розширити це визначення, скомпілювавши його з визначенням плагиату зі словника Єфремової:

Плагиат ч. — привласнення або використання без дозволу автора і без посилання на нього художнього або наукового твору, а також розголошення винаходу до його оформлення без згоди винахідника⁵.

Отже, отримаємо таке визначення плагиату:

Плагиат — дія та її результат, пов'язана з порушенням авторського права на художній, науковий, науково-технічний або інформаційний твір, метою якої є привласнення, повне або часткове використання чужої праці без дозволу автора і без згадки про його участь шляхом опублікування твору, видавання чужої праці або її частини за власний твір, розголошення винаходу або результатів дослідження до його оформлення без згоди винахідника, а також продаж твору або його частини третім особам з метою особистої вигоди.

Доба цифрових технологій

Епоха нових інформаційних технологій, у тому числі й цифрових, що настала наприкінці ХХ ст., має свої переваги та недоліки. Плюсом, але й одночасно мінусом, став новий рівень доступності художнього та наукового продукту: сьогодні у форматі MP3 та інших можна безкоштовно завантажити музичні твори, а у форматі MP4 — кіно- та телефільми, існують електронні бібліотеки наукової та художньої літератури, в яких дописувачі та будь-які користувачі можуть без обмежень знайти та завантажити цікаві для них публікації.

Факт переведення в електронний формат художніх та наукових творів уже є беззадоганним з точки зору авторського права, а створення поділу на оцифровані та неоцифровані роботи криє в собі ще одну небезпеку: у недосвідчених дослідників або досвідчених шахраїв-плагиатників виникає враження, що те, що переведене в «цифру», є доступним та дозволеним для плагиату.

Програма «Антиплагиат», що стає дедалі більш розповсюдженою та має заслужений успіх, також має свої переваги й недоліки: по-перше, вона працює лише з Інтернет-ресурсами і без доступу до Інтернету є марною, по-друге, формує висновок про унікальність тексту на підставі всіх можливих збігів, інколи навіть на рівні словосполучень та окремих слів, що робить його вразливим, оскільки повністю виключити людський чинник неможливо. Рецензент має обов'язково проаналізувати виявлені програмою збіги, інакше може бути оголошена неунікальною цілком самостійна робота.

Відповідальність за плагіат

Відповідальність за плагіат в Росії формально передбачена одразу в трьох галузях права та зафіксована, відповідно, в Цивільному кодексі Російської Федерації⁶, в Кодексі РФ про адміністративні правопорушення⁷ та в Кримінальному кодексі РФ⁸.

Найбільшу увагу приділено проблемі авторського права в Цивільному кодексі РФ, де різним видам порушення авторського права, а також санкціям присвячено цілий розділ — Розділ VII «Права на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації», що включає в себе Главу 69 «Загальні положення», Главу 70 «Авторське право», Главу 71 «Права, суміжні з авторськими», Главу 72 «Патентне право», Главу 73 «Право на селекційне досягнення», Главу 74 «Право на топології інтегральних схем», Главу 75 «Право на секрет виробництва (ноу-хау)», Главу 76 «Права на засоби індивідуалізації юридичних осіб, товарів, робіт, послуг і підприємств» і Главу 77 «Право використання результатів інтелектуальної діяльності в складі єдиної технології».

Стаття 7.12 Кодексу РФ про адміністративні правопорушення «Порушення авторських і суміжних прав, винахідницьких та патентних прав» захищає права авторів музичних творів, винаходів та промислових зразків, і тому до питань авторського права в науковому дискурсі, по суті, непридатна.

До компетенції КК РФ входять правопорушення, що супроводжуються значними матеріальними збитками. Так, частина 1 статті 146 Кримінального кодексу РФ передбачає кримінальну відповідальність за порушення авторських та суміжних прав, які спричинили заподіяння матеріальної шкоди у великих розмірах, а стаття 147 КК РФ — за порушення винахідницьких і патентних прав: «1. Незаконне використання винаходу, корисної моделі чи промислового зразка, розголошення без згоди автора або заявника сутності винаходу, корисної моделі чи промислового зразка до офіційної публікації відомостей про них, привласнення авторства або примушення до співавторства, якщо ці дії завдали великих збитків...» [КК РФ]. При цьому передбачається покарання у вигляді штрафу до двохсот тисяч рублів, обов'язкових робіт до 200 годин або арешту на строк від трьох до шести місяців.

Художній плагіат

Є найбільш складним щодо ідентифікації видом плагіату, оскільки спричиняє одразу кілька питань, що стосуються одиниці плагіату, співвіднесення форми та змісту, ступеня творчої переробки тощо. Так, спроба графа Ф. фон Вальзеґ-Штуппаху привласнити «Реквієм» В. А. Моцарта, видавши його за власний твір, точки зору сучасної моралі, вважається плагіатом, але з точки зору моралі XVIII ст. ця подія могла бути представлена як чесна комерційна угода, адже посланець графа замовив Моцарту цей твір, тобто, по суті, купив його, що на сьогодні не є підставою для привласнення авторства.

Комерційний плагіат

Цей тип плагіату має монетарне підґрунтя і тому включає в себе і художній, і науковий плагіат. До комерційного плагіату ми відносимо:

1) торгівлю авторськими творами (музичними, художніми, кіно- і телефільмами, комп'ютерними іграми і програмами, а також дисертаціями, авторефератами, монографіями, статтями і творами художньої літератури) без згоди автора;

2) копіювання і тиражування частин чужої роботи/чужих робіт із метою особистої вигоди (як правило, з матеріальною складовою);

3) розміщення творів в Інтернеті в особистих цілях, спрямованих передусім на матеріальне збагачення.

Плагіат у науковому дискурсі: багатолікий Янус

Мене як дослідника зі значним стажем, що має понад 200 опублікованих наукових праць, цікавить насамперед феномен плагіату в науковому дискурсі. У цій сфері плагіат має значну кількість варіантів, класифікувавши які можна виділити такі види:

- згадка роботи в бібліографії без лапок при прямому цитуванні та посилань у тексті статті;
- лапки в тексті без посилань і згадки роботи в бібліографії;
- виклад результатів чужої роботи своїми словами без посилання на автора;
- запозичення терміна без посилання на автора і використання терміна в іншому значенні;
- запозичення терміна з авторським визначенням без згадки авторства;
- запозичення методології чужої наукової роботи;
- запозичення бібліографії або її частини;
- запозичення цитати з посиланням на чужу роботу без посилання (цит. за ...), яку дедалі більше рецензентів вважають неприйнятною;
- самоплагіат (цитування значних за обсягом частин власних робіт, виданих раніше, без відповідних посилань).

Таким чином, у царині наукового дискурсу явище плагіату має найбільше розмаїття і тому потребує першочергової формалізації та стандартизації.

Боротьба з плагіатом: чаші еквілібріуму

Крім запропонованого вище аналізу окремих аспектів плагіату як лінгвістичного, економічного та юридичного явища, необхідно торкнутися ще однієї важливої складової явища плагіату — морально-етичної. Зазвичай плагіатом займаються вже дорослі люди (як правило, старше 16 або навіть 18 років), які є цілком сформованими і найчастіше самодостатніми особистостями. Вони повністю усвідомлюють свої дії, а отже, вдаються до плагіату з певною метою — як правило, метою особистої вигоди. Тобто, якщо ділити формально — на чорне і біле, — то з одного боку бари-

кади опиняться ті, хто займається плагіатом, а з іншого — ті, хто їх засуджує, ловить і знищує (передусім морально).

Однак ми не можемо задовольнятися таким вельми примітивним способом поділу людства, тим більше що, крім плагіаторів і борців з ними, є ще дві великі сили, які, як правило, не належать до жодного зі згаданих таборів, — це автори, що стали жертвами плагіату, і люди, які не є ані авторами, ані плагіаторами, ані борцями, ані навіть тими, хто співчуває, і їх переважна більшість. І тут, на мою думку, необхідно згадати про концепт *добра воля/good will*.

Словосполучення *good will/добра воля*, яке в сучасній англійській мові, особливо в її американському варіанті, дедалі частіше пишеться разом — *goodwill*, — має низку взаємопов'язаних значень, за якими досить легко простежити еволюцію цього концепту, а саме (відповідно до словника ABBY Lingvo):

1. а) доброзичливість; прихильність, а також благовоління — то є воля людини, спрямована на рух до блага, добра;

б) добра воля (щодо будь-кого або будь-чого);

2. завзяття, готовність зробити щось;

3. а) нематеріальні активи компанії (різниця між ринковою оцінкою фірми і сумою її чистих активів) — умовна вартість ділових зв'язків і репутації підприємства;

б) «невідчутний капітал» фірми: її реноме, добра репутація, престиж, клієнти, зв'язки та ін. — характеристика суб'єкта господарювання, що не ідентифікується, але дозволяє отримувати надприбутки від ідентифікованих активів.

У своєму першому значенні (1б) і другому значенні (2) концепт *good will* збігається з концептом *free will*, що означає свободу волі, вільну волю, а точніше а) здійснення вибору за власним бажанням; б) *філ.* філософську доктрину, яка стверджує залежність вибору і дії людини тільки від неї самої.

Тобто вважається, що людина свідомо і цілеспрямовано дбає про свою репутацію, створюючи той самий нематеріальний капітал свого реноме, який буде працювати на неї, даючи цілком відчутні дивіденди.

Враховуючи згадані вище можливості комп'ютерних програм, які виявляють запозичені фрагменти аж до окремих слів і словосполучень, передбачається, що кожен дослідник стежить за відсутністю чужих неідентифікованих фрагментів у текстах своїх робіт і сам дбає про свою репутацію. Проте сьогодні боротьба з плагіатом набирає обертів, досягаючи часом масштабів «Еквілібріуму».

Нагадаємо нашим читачам, що «Еквілібріум» — кінофільм-антиутопія американського режисера Курта Віммера (Kurt Wimmer, 2002), в якому описується фантастичне місто-держава Лібрія як закономірний варіант розвитку людства в майбутньому після третьої світової війни. У Лібрії на основі ідеології Рівноваги встановлений тоталітарний режим: джерелом усіх бід людства оголошені емоції, тому зусилля уряду (Консулату — Ради консулів) спрямовані на підтримання ідентичного існування шляхом виробництва і масового споживання населенням Лібрії препарату Прозіум II, що блокує емоції, а також тотального знищення творів мистецтва,

книжок і домашніх тварин, здатних пробудити людські емоції, і страти емоційних злочинців (стандартної) через спалення їх живцем у Палаці Правосуддя⁹.

Таким чином, англійське слово *equilibrium*, що означає 1) рівновага, баланс, 2) врівноваженість, спокій, витриманість¹⁰, стає підґрунтям тоталітарної ідеології, спрямованої на безжалісне знищення всякого, хто виявив небажання боротися з власними емоціями і дозволив собі будь-який елемент інакшості. Дуже важливо, щоб боротьба з плагіатом не перетворилася на полювання на відьом.

Для мене проблема плагіату дуже актуальна, причому відразу в обох варіантах: одного разу мене звинуватили у плагіаті, а мої роботи неодноразово піддавалися плагіату в найрізноманітніших видах: колеги-дослідники розміщували у своїх статтях значні за обсягом дослівні цитати без лапок з моєї монографії, згадуючи її у списку літератури, розміщували розлогі уривки з моїх статей на сторінках своїх сайтів без посилання і використовували їх у своїх дисертаціях як зі згадуванням у бібліографії (але не в тексті), щоб створювалася ілюзія іншого авторства прикладів), так і без жодних посилань. А одна колега, згідно з її персональною сторінкою на сайті одного з найбільших російських вишів, опублікувала в поважному журналі статтю, 2/3 якої становить дослівне відтворення без лапок трьох сторінок моєї кандидатської дисертації (захищена ще 1998 р. й тому неоцифрована), на яких дається визначення основного поняття авторської інтегративної теорії конотативного поля. Посилання на електронний варіант статті впродовж декількох років розміщувалося на персональній сторінці шановного доцента, мабуть, створюючи необхідне реноме, а також засвідчуючи право її власниці на отримання академічної надбавки до зарплати за науково-дослідницьку роботу. Випадково виявивши цей факт приблизно через півтора року після опублікування згаданої статті, я отримала пораду від професійних юристів вишу, в якому ми обидві працюємо, «не виносити сміття з хати», а м'яко попросити колегу зняти зі своєї персональної сторінки посилання на статтю, що вже напевне їй прислужилася.

Авторка цих рядків посоромилася давати такі поради колезі, але, дякувати Богові, знайшлися менш сором'язливі люди, і кілька місяців тому колега зняла посилання на електронний варіант статті, залишивши тільки її вихідні дані: «Питання філологічних наук», 2008. № 5. С. 50–53».

Можливо, у випадках з плагіатом — використанням через вигоду значних частин моїх наукових робіт — слід було негайно позивати до суду, і подібних судових процесів уже було б понад десяток. І мабуть, вони принесли б певну матеріальну компенсацію, але, на жаль, не моральне задоволення. До того ж, припускаю, завдали б чи не меншої шкоди моїй репутації, аніж персональне звинувачення в плагіаті.

Що ж стосується звинувачення мене у плагіаті, то в Інтернеті дотепер можна знайти гнівний лист вельмишановного колеги з іншого вишу, який знайшов два речення в моїй статті без посилання на першоджерело. Цей факт дійсно не має виправдання, якщо не брати до уваги кількох пом'якшувальних обставин: в бібліографії тієї ж статті є повне бібліографічне посилання на першоджерело та вище в тексті статті кілька разів цитувалося першоджерело зі стандартними посиланнями

на оригінальну роботу. І, нарешті, сама стаття, що зазнала разом з авторкою остракізму 2008 р., який триває донині, ніколи не була надрукована у тому вигляді, в якому її виявив шановний рецензент. Це був чорновий варіант, прикріплений в електронному вигляді через помилку (я працюю одночасно на трьох комп'ютерах — домашньому, офісному і ноутбучі, — тому виникає і деякий час існує кілька робочих варіантів), а до остаточного варіанту, поданого до друку за два місяці раніше й опублікованому в збірнику матеріалів щорічної науково-практичної конференції Академії ФСБ, зазначені два речення не увійшли як такі, що не мають вирішального значення для загального задуму статті. Проте, повторюся, неприємний осад від ситуації п'ятирічної давнини не зник досі, але сутність його навіть не в тому, що моє чесне ім'я виявилось замішаним в історії з плагіатом, а в тому, що я з власної вини допустила можливість виникнення подібної ситуації, а історія, як відомо, виправленню не підлягає.

Висновки

Як було показано вище, існує кілька визначень поняття плагіату, кожне з яких, однак, не є вичерпним. На сьогодні не вироблені й не формалізовані ані критерії поняття плагіату, ані об'єктивні параметри лінгвістичних та інших видів експертиз, проведених людьми, хоч і високопрофесійними, але такими, що мають власну, суто суб'єктивну думку і не застраховані від стереотипів і упереджень.

Крім того, сама ситуація адміністративного чи, тим більше, судового розгляду не є панацеєю ані від руйнівної хвороби під назвою плагіат (оскільки хронічно хворі на неї вилікуватися не прагнуть, інакше вона не перейшла б у хронічну стадію), ані від можливих ускладнень для репутації позивача, якому доводиться робити моральний вибір між мовчазним посібництвом плагіатнику (і подальшим розвитком плагіату) та здобуттям репутації сутяжника і скандаліста, що занапастив кар'єру (принаймні в одному конкретному випадку) колеги. До того ж за відсутності достатньої кількості судових прецедентів судді не завжди здатні ухвалити правильне рішення у справі про плагіат, тому занапастити можна не тільки і не стільки кар'єру колеги, скільки власну.

Сьогодні явище плагіату набуває значних масштабів, що зумовлює необхідність вживання контрзаходів, які, однак, не повинні обмежуватися каральними санкціями і репресивними заходами, оскільки, за законом фізики, будь-яка дія породжує протидію. Набагато більш ефективними й етично виправданими видаються заходи, запропоновані С. М. Коломійцем, що спрямовані на навчання студентів роботи з чужими текстами, під час якої, на мій погляд, формується надзвичайно важлива повага до чужої праці та утверджується власна гідність дослідників-початківців. Випереджальна стратегія С. М. Коломійця орієнтована на легальне використання електронних джерел¹¹ і може мати такі форми:

- короткий виклад змісту запозиченого (чужого) реферату;
- критична рецензія на запозичений реферат;

- огляд рефератів з обраної тематики (т. зв. реферат рефератів);
- аналіз тематики рефератів за обраним напрямом, що представлені на конкретних сайтах;
- порівняльний аналіз різних сайтів з точки зору тематики рефератів¹².

Таким чином, феномен плагіату є багаторівневим економічним, юридичним та етичним явищем, що має комплексний характер, і складним для визначення та регулювання як у правовій парадигмі, так і в економічній і, тим більше, етичній. На мій погляд, запровадження таких заходів (безумовно, значущих і на даному етапі необхідних), як використання програм «Антиплагіат» керівниками курсових, випускних кваліфікаційних робіт, магістерських, кандидатських і докторських дисертацій, а також редакційними колегами журналів та рецензентами, є недостатнім.

Вважаю першочерговою необхідністю вироблення і стандартизацію чітких критеріїв плагіату в науковому дискурсі, у тому числі:

- виділення *одиночі плагіату*: речення, абзац або, навпаки, синтагма, словосполучення чи (що абсурдно за своєю суттю) слово;
- узгодження *формальних підстав для віднесення* запозичення *до плагіату*: відтворення частини чужого твору під своїм іменем без згадки справжнього автора в тому ж творі або без згадки істинного автора наприкінці кожного абзацу, речення, синтагми, словосполучення, слова(!);
- формулювання та стандартизація можливих санкцій до людини, викритої в плагіаті: монетарних, адміністративних, морально-етичних і т. ін., щоб виникло загальне розуміння меж даного явища, адже з неідентифікованим ворогом важко боротися, як важко ловити чорну кішку в темній кімнаті, особливо якщо її немає. Але, як і в американському Салемі XVII ст., де в полюванні на відьом загалом звинуватили 150 осіб (з них 19 повісили, 2 померли у в'язниці від тортур, одного 80-річного старого розчавили камінням), сьогодні трапляються люди, у яких виникає спокуса випалити вогнем темну кімнату про всяк випадок — на випадок присутності (або гіпотетичної присутності) у ній чорної кішки.

До речі, на судовому засіданні, що відбулося 1957 р., були виправдані всі мешканці м. Салема, що їх звинувачували у чаклунстві, за винятком 5 жінок, які й сьогодні, через 300 років, офіційно вважаються відьмами.

¹ Deutsche Fremdwörterbuch/H. Schulz, O. Basler (Hrsg.). B. 2: L — P. Berlin, 1942. S. 545.

² Там само.

³ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка/Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. Изд. 2-е, в 4-х тт. Т. 3.

⁴ Толковый словарь русского языка: В 4 т./Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 3. М., 1939.

⁵ Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный/Под ред. Т. Ф. Ефремовой. М., 2000.

⁶ Гражданский кодекс РФ//Гарант. Информационно-правовой портал//<http://base.garant.ru/10164072>

⁷ Кодекс РФ об административных правонарушениях//Кодексы и законы РФ. Правовая навигационная система//<http://www.zakonrf.info/koap>

⁸ Уголовный кодекс РФ//Кодексы и законы РФ. Правовая навигационная система//<http://www.zakonrf.info/uk>

⁹ Equilibrium Movie Fansite//<http://www.equilibriumfans.com/index.htm>

¹⁰ ABBY Lingvo — электронный словарь ABBY Lingvo X3 ME. Також в електронному вигляді: www.lingvo.ru

¹¹ Коломиец С.М. Плагиат как антипод творчества//Интернет-журнал «Эйдос». 2011. 25 квітня//<http://www.eidos.ru/journal/2011/0425-01.htm>

¹² Там само.

Переклад з російської Андрія Домановського

OLGA BURUKINA is a Candidate of Sciences in Philology, Chair of the Systemic Research in Education Department at the Institute for Quality in Higher Education under the National Research Technological University “Moscow Institute of Steel and Alloys” (“MISIS”); a Professor and Vice-Rector for Economic and International Development at Yu. A. Senkevich Moscow State Institute for Tourism Industry.

ОЛЬГА БУРУКИНА — кандидат філологічних наук, завідувачка кафедри системних досліджень в освіті Інституту якості вищої освіти Національного дослідницького технологічного університету «Московський інститут сталі і сплавів» («МІСІС»); професор, проєктор з економічного й міжнародного розвитку Московського інституту індустрії туризму імені Ю.А. Сенкевича.